

Místní akční skupina Vyhlídka o.s.

ŘEMESLA A ŘEMESLNÉ POSTUPY VHODNÉ PRO PODNIKÁNÍ NA VENKOVĚ 24. -25.7.2009 IV.

(studijní materiály)

Vzdělávací program č. 08/005/3310a/452/001700 Kunštátský sekáč,
který byl podpořen z EAFRD „Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova:
Evropa investuje do venkovských oblastí“

PROGRAM ROZVOJE VENKOVA

**Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do
venkovských oblastí**

I. STOLAŘI A TRUHLÁŘI

1. Stolaři - stolečníci - lavičníci - truhličníci- postelníci a další

2. Truhličníci

3. Lůžkaři - postelníci

3.1. Od vystlaného koutu k posteli

4. Kolebečníci

5. Lištaři - lištěři - lištáři - lištýři

6. Truhláři a jejich vztah k předešlým profesím

7. Umělečtí truhláři

7.1. Umělečtí truhláři v 15. - 17. století

7.2. Umělečtí truhláři v 18. - 19. století a Josef Rous v Žamberku

8. Vývoj nábytku a jeho slohy

8.1. Středověký nábytek

8.2. Gotický nábytek a interiér

8.3. Interiér měšťanského domu

8.4. Renesanční nábytek

8.5. Barokní a rokokový nábytek

8.6. Nábytek raného baroka

8.7. Nábytek vrcholného baroka

8.8. České rokoko

8.9. Nábytek v období klasicismu

8.9.1. Nábytek za Ludvíka XVI.

8.10. Empír

8.11 Biedermeier

9. Od soběstačného sedláka – všeměla k cechovnímu městskému řemeslníkovi

10. Lidový nábytek v českých zemích

10.1. Venkovská světnice a její zařízení

10.2. Malovaný dekor

11. Kazetáři

II. VÝROBCI Z PROUTĚNÝCH A LUBOVÝCH MATERIÁLŮ

1. Košíkáři

1.1. Král Karel IV. Košíkářem i řezbářem

1.2. Košíkáři – košináři - košnáři

1.3. Ohebná vrba, základní materiál košíkáře

1.4. Košíkařovi nástroje

1.5. Přípravné práce

1.6. Pletení

1.6.1. „Bramborák“, klíč k pochopení práce košíkáře

1.6.2. „Kříž“ košíku

1.7. Košíkářské školy

1.7.1. Košíkářská škola v Žamberku

1.7.1.1. Proutěný nábytek ze Žamberka

1.7.2. Košíkářská škola v Dolní Černé (1890 - 1909)

1.7.3. Košíkářská škola v Novém Městě na Moravě

1.8. Košíkářský rod Martínků z Pekla nad Zdobnicí

1.9. Stanislav Štěpánek z Morkovic, pletiva „Nositel tradice lidových řemesel za rok 2001“

2. Pletení z loupaných kořínků, a třísek

2.1 Domácká výroba z loubků

2.2. Dřevěné obruče ze štípaných lubů

2.3. Loubková tkanina - sparterie

2.4. Milan Macho, výroba předmětů z loubku „Nositel tradice lidových řemesel za rok 2003“

3. Metlaři a pometláři

4. Houžvaři

5. Rohozníci a zhotovování hatí

6. Krabičkáři - výrobci lubových krabiček a obalů

6.1. Znak obce Lubná

6.2. Luby – loubky - třísky

6.3 Krabičky pro sirkařství

6.4 Výrobní družstva

6.5. Lubové krabice na sýry z Klášterce nad Orlicí

6.6. Luby na Českomoravské vysočině

6.7. Technologie výroby, surovina, nářadí

6.9. Obruče z lubů

6.10. Lehátka - prašfáky

STOLAŘI A TRUHLÁŘI

1. Stolaři - stolečníci - lavičníci - truhličníci- postelníci a další

Stolaře chápeme jako předchůdce truhlářů. Stůl se bral za jejich nosný výrobek. V pražských městech do r. 1419 bylo náhodně napočítáno osmnáct těchto odborníků. Stolaři se objevovali i na venkově, přestože zde ještě vždy převládala služba tesařů, která byla ve srovnání s výrobky stolařů a truhlářů „drsnější“, hrubší. Někteří stolaři a zřejmě i truhláři byli jemní řemeslníci, kteří se v několika odvětvích zabývali dřevem. Lištovali pokoje, stavěli a opravovali varhany (stolař Loren opravuje v r. 1487 varhany), soustružili, vyráběli rámy a kalamáře, na venkově dokonce dokázali vyrobit i dřevěný zámek do dveří. (1)

V soupise cechů kutnohorských z roku 1485 zmizeli truhláři a na jejich místě se objevili stolaři. Po třech letech vystupují v pamětní knize stolaři i truhláři společně s bednáři a koláři jako jediná společná organizace. V roce 1500 se rozdělila, truhláři se osamostatnili, jména stolařů zmizela. Na konci období roku 1518 jsou opět truhláři ve spolku s bednáři a koláři, po stolařích však není ani stopy. Tyto vnější organizační proměny naznačují, že se počet mistrů v městě za období téměř čtyřiceti let často měnil, ale bližší podrobnosti těžko hledat. (2)

Blízcí stolařům byli stoličníci, kteří vyráběli stolice, pravděpodobně i s lavičnický. Šlo o stoly, stoličky sosnové, dubové, topolové. Sem patří také různé židle, „sydle“ a „židlice“. V 15. století se objevují stolice „skládané“, „točité“, „pletené“ a „mřežované“. Ve 14. století k truhlářskému řemeslu náleželi jako specialisté i výrobci lavic, kterým se říkalo lavičníci. (325) Mnohdy šlo o lavice kostelní, vyskytují se také „stolice s truhlú“, vlastně truhla s lenochem, opěradlem. Byla značně nepohodlná, měla rovná a tvrdá opěradla.

2. Truhličníci

Ze starých inventárních seznamů vyčteme bohatý sortiment truhlářských výrobků včetně různých druhů truhel, které vyráběli truhličníci. Patří mezi ně především truhly na šaty, prádlo, nejmenší „šlojířní“ truhly a „špožerní“ truhly největší. V Litomyšli se nejmenším truhlám říkalo „truhly truhličí“ a také jen „polotruhly“. Dle dekoru se truhly rozlišovaly „štukverkové“, „rejsované“, „vyryté“, „písané“ (malované), „černé“, „fermežované“. Truhličníci byli výrobci truhel, kterých používali představitelé cechů k uložení cechovních písemností a trojrozměrných předmětů. Truhla patřila k

nejdůležitějším atributům všech cechů. Právem byla označována důstojným názvem – matka pokladnice. S velikou pečlivostí byly do ní ukládány cechovní artikuly, privilegia udělená cechu feudálním pánem. Šlo většinou o pravidla fungování a organizace cechovního života, zejména ekonomická. Nechyběly ani zásady etického charakteru, dbající na dobrou pověst celého cechu i všech jeho příslušníků. Byl zde uložen také registr mistrů a tovaryšů, cechovní účty. K trojrozměrným předmětům, které byly uloženy v truhle, patřilo cechovní pečetidlo, které sloužilo k potvrzení pravosti cechovních listin. Bylo vyráběno z ušlechtilých kovů, jeho ryté písmo i vyobrazení představují jemnou a uměleckořemeslnou práci. Dřevěné ferule představovaly symbol cechmistrovy moci, ti je používali jako králové svá korunovační žezla. Byly zdobeny řezbou nebo malbou s cechovními atributy. Pekaři měli například preclík, hrnčíři Adama a Evu, připomínající, co všechno bylo vytvořeno z prachu země, tedy hlíny, tkalci měli zlatý člunek v zeleném poli, řezníci se pyšnili královským lvem, kterého jim přidělil sám král Jan Lucemburský za jejich pomoc při vstupu nejen do Prahy, ale i na královský trůn. (3)

3. Lůžkaři - postelníci

Mezi specialisty truhláře (zvláště v době krále Jiřího z Poděbrad) patří postelníci nebo lůžkaři. V roce 1397v lucemburské Praze to byl mistr Mikuláš. (332) Základním výrobním produktem lůžkařů a postelníků byly postele, které v minulosti měly daleko větší rozměry než dnešní. Byly širší a vyšší. Byly odvozeny od jejich určené funkce a postavení uživatelů. Setkáváme se s ložem „hostinským“, „vojenským“, „čeledním“. V polovině 15. století nad některým ložem viselo „podnebí“. To se vedlo jako samostatný kus nábytku. Teprve koncem 15. století viselo na čtyřech sloupech a bylo již organicky spojeno s postelí.

3.1. Od vystlaného koutu k posteli

První postelí v pravěké době postačilo lůžko na zemi vystlané chvojím či travinou. Současnou podobu postele dali lidstvu Egypťané a Mezopotámci. Už tehdy se lůžka bohatých jedinců náročně zdobila. Staří Řekové postel považovali za nejdůležitější část nábytku. Na posteli ležérně polehávali, popíjeli víno, jedli a vedli dlouhé debaty. Ve středověku byla postel výsadou bohatých. Lůžka doplnili vyšívanými poduškami a ozdobili je řezanými reliéfy v podobě koní nebo jelenů. Ostatní občané museli spát na truhlách, pryčnách a v zimě s oblibou i ve chlévě, kde bylo zdarma příjemné teplo. V gotice se postel v domech urozených lidí dostala do centra domácího života. Lůžka byla konstruována pomocí čtyř základních rohových sloupků, skoro vždy soustruhovaných. Ze všech stran byla obklopena závěsy a někdy i „zastřešena“. Postel uchovávala v chladných místnostech teplo. V renesanci proto lidé zastřešili postel baldachýnem, který zároveň sloužil jako dekor k okrase. Šlechta a bohatí měšťané si ho nechávali vyrábět z drahých látek, často dovezených z dalekých krajů. Postel tak dostala podobu uzavřeného domečku. Uchovat si kolem sebe při spánku teplo nepotřebovali jen bohatí. Vesničané a chudší obyvatelé měst vymýšleli různá zlepšení, či kopírovali vzory ze zámků a městských domů.

V době baroka postel definitivně přestala být soukromým místem. V posteli se přijímaly dokonce význačné návštěvy, proto byla velice nazdobená. V rokoku se k tomu připojila i určitá rafinovanost. Lůžko bylo sice zakryto drahými volně splývajícími závěsy, ty byly zároveň upraveny tak, aby ležící osobu odkrývaly. Po tomto období se vzhled a tvar postele začíná zjednodušovat. Už klasicismus má zálibu v jednoduché eleganci.

Do dějin postele kreativně zasáhl převrat v tvorbě nábytku, který vyšel z vynálezu Michaela Thoneta, který v 19. století začal pracovat s ohýbaným dřevem. Začaly se vyrábět vedle ohýbaných židlí i lůžka s čely z ohýbaného laminového dřeva. Dodnes používané tvary postelí mají svůj původ v uměleckých směrech, jako byla secese či funkcionalismus. Ty také přišly s různými novinkami, jako jsou dodnes oblíbená rozkládací lůžka nebo palandy.

(4)

4. Kolebečníci

Kolebečníci vytvářeli různé kolébky pro děti. Kolébka patřila do základního vybavení domácnosti s dětmi. Předávala se v rodině z generace na generaci. Používala se do doby, kdy už nešla opravit. Často si kolébku zhotovil nastávající otec sám. Do její tvorby vložil svoji lásku i řemeslné umění. Zhotovené kolébky byly různé velikosti, prosté či malované, jednoduché či výpravné. Alois Beer vzpomíná, že kolébku do které se narodil, zhotovil jeho otec vlastnoručně, byla jednoduchá a malovaná. Sloužila od roku 1833, kdy vznikla až do osudného požáru v roce 1866, kdy Dobruška lehla popelem. Tehdy shořela i s rodným domkem Aloise Beera. Za zmínku stojí kratičká informace o tom, že v Orlických horách si horalé pořizovali „kolébky na pohon malým vodním kolem“. Důmyslní a praktičtí hospodáři si vymysleli a sestrojili praktické zařízení. Na potůčku nebo uměle vytvořeném nevelkém náhonu, umístili malé vodní kolo, přibližně o průměru jednoho metru, vybavené převodovým ústrojím, které spolehlivě pohánělo dětskou kolébku. Bylo-li třeba, vypojením táhla šla okamžitě znehybnět. Byl to důmyslný a praktický vynález. Ženy či muži, sedící za tkalcovským stavem, mohli více či méně nerušeně pracovat. Je to milá a zajímavá zvláštnost orlického kraje. O kolébkách na vodní pohon se zmiňuje Alois Jirásek. V 80. letech 19. století podrobně tuto horskou, ale i podhorskou krajinu prochodil, nebo projezdil s koňským povozem a zmapoval. I my jsme ještě před dvaceti lety objevili pamětníky. Jedním z nich byl Josef Biederman z Velkého Uhřínova.

5. Lištaři - lištěři - lištáři - lištýři

Od malířů pokojů se odštěpili lištaři, kteří řezali a malovali lišty a všechno táflování v pokojích. Umělecký truhlář, který v pokojích vykládal, táfloval stěny a stropy se také nazýval lištář.

6. Truhláři a jejich vztah k předešlým profesím

Truhlářství se odloučilo již ve 12. století od tesařství. Užívá dokonalejší nástroje, zpracovává řezivo slabších tlouštěk a jednotlivé části spojuje (kromě zářezů) kličem a jen zřídka dřevěnými kolíky a vrtulemi. Truhlářství je řemeslo, které se po staletí vyvíjelo spolu s lidskou kulturou.

Vždy se snažilo držet krok s dobou. Ve všech architekturách šlo vždy s duchem času. Dokládá to vývoj selského nábytku v gotice, renesanci i baroku. Nejlepším dokladem jsou práce venkovského truhláře, jeho malované truhly a skříně, ve městě biedermeierovský nábytek, který vyráběl pro měšťanský byt, či skvostné práce ve slohu Ludvíka XVI. pro zámky a paláce šlechty. Co vytvořil český truhlář v oboru kuchyňského nábytku, předčí i mnohé národy s bohatou tradicí bytové kultury. Mimo prosté a jednoduché věci vyráběli truhláři i náročnější nábytkové doplňky. Někteří truhláři byli tak dovední řemeslníci, že se vyznali v několika oborech dřevařské práce. Lištovali pokoje, stavěli a opravovali varhany, zastali i soustružnické dílo. Vyráběli nejen všechno náradí domovité, ale i okna, dveře, táflovali stropy a stěny, sbíjeli a vyřezávali vrata, rámy k obrazům, také židle a židlice, stolice točité a skládací, „stolice s truhlou“ (truhla s lenochem), truhly na „šatné věci“ a truhly „spižené“, almáry (gotické skříně) - úzké s jedním křídlem, široké se dvěma křídly a to čtyřhranné i trojhranné (koutní), pulpity (vysoké psací stolky s nakloněnou deskou). Někteří dokonce vyráběli dřevěné hudební nástroje, převážně housle a loutny.

Truhlář se v minulosti zabýval ve své dílně výrobou všech výrobků, dnes se specializuje. Zhotovuje podlahy, klade parkety, vyrábí okna a dveře, zhotovuje nábytek pro všechny obytné místnosti, staví výkladní skříně, zařizuje obchody. Vyráběl však také necky, modely pro slévárny, zhotovil lidem kolébku, lodičku, železniční vůz, karosérii auta, kostru letadla a také rakev. V sedacím nábytku vytvořil nejen tvrdou lavici, ale i pohodlné křeslo a zahradní besídku.

Kdysi ručně, dnes za pomoci hlavních dřevoobráběcích strojů, jako je pásová a okružní pila, hoblovačka a fréza, zpracovává truhlář měkké i tvrdé dřevo, vyrábí masivní i jednoduchý nábytek, dýhuje cizokrajným dřevem, intarzuje, snaží se zhotovit vkusný a výtvarně zajímavý truhlářský výrobek.

Obecně rozlišujeme několik druhů truhlářství. Značně je rozšířené truhlářství stavební, které se zabývá výrobou oken, dveří, podlah, obložení stěn, stropů atd. Užívá poměrně málo druhů dřev, nejčastěji dřeva s nízkou cenou. Truhlářství nábytkové - stolařství vyrábí stoly, židle, skříně, postele atd. Zvláštním oborem nábytkového truhlářství je truhlářství umělecké, které je téměř nerozlučně spojeno s řezbářstvím. Mezi specifický truhlářský obor patří také parketářství, kdy je při zhotovení parket často užíváno cizozemských dřev pro jejich barevnost. Setkáváme se také s truhlářstvím kočárnické a čalounické výroby. I v současné době nenechává nová moderní bytová kultura žádného truhláře lhostejným. Používá nové druhy materiálu, kombinuje je s přírodním dřevem, vyrábí jednoduchá, přitom kvalitní a vkusná bytová zařízení. Zůstává jeho vynalézavost, řemeslná zručnost, estetický cit a láska k povolání. Ve spolupráci s architekty a uměleckými výtvarníky se stále uplatňuje jako významný spoluvůrce v bytové kultuře.

7. Umělečtí truhláři

V rámci truhlářské profese se někteří mistři specializovali na výrobu uměleckého nábytku a dekorativních předmětů. Většina z nich ovládala vedle uměleckého truhlářství řezbářské umění. Převážně byli vyučenými řezbáři. Mnozí pracovali jako dvorní truhláři, které zaměstnával panovník nebo šlechtic, majitel panství a zámku nebo působili v kláštorech. Ostatní tvořili ve svých dílnách na objednávku, především pro zámožné měšťany a církve.

7.1. Umělečtí truhláři v 15. - 17. století

Jako jedno z prvních společenstev se ihned po zrušení cechu ustavilo v roce 1861 Společenstvo truhlářů v Jindřichově Hradci. Byly vydány stanovy sloučeného společenstva, to tehdy zahrnovalo truhláře, sklenáře, bednáře, malíře pokojů, soustružníky dřeva, kartáčníky, zhotovitele nástrojů a tapetáře. Během 2. poloviny 19. století přibyli natěrači, čalouníci, stavitelé pian a varhan, knihaři, řezbáři, pouzdraři, sítaři, soustružníci špiček, dýmkaři a soudkaři, ale i optici a fotografové, ojediněle se objevuje košíkář a výrobce rohožek ze slámy. (5)

7.2. Umělečtí truhláři v 18. - 19. století a Josef Rous v Žamberku

Hustá síť truhlářských provozoven v regionu Žamberska vytvářela přirozené centrum nábytkářské výroby. Truhlářstvím, řezbářstvím a soustružením dřeva se zabývali v hojném počtu obyvatelé Žamberka, Letohradu (Kyšperku) a Jablonného nad Orlicí s okolními obcemi. Pozitivní vliv měla na tyto výrobní profese Státní odborná škola v Králíkách. Mezi průkopníka a nejstaršího významného výrobce uměleckého nábytku v Žamberku řadíme Josefa Rouse, řezbáře, zlatiče a oltářníka. Uměleckou dílnu, kde vyráběl luxusní nábytek a bohatě zdobené doplňky, jako byly svícny, lustry, rámy obrazů, kazety a zrcadla, měl v Tyršově ulici čp. 282. Součástí sbírek žamberského muzea je kolekce čalouněného druhorokokového nábytku, v bílém a zlatém provedení, kterou Josef Rous vytvořil jako svatební dar pro dceru Boženu. Kolekci tvoří čalouněná pohovka, tři taburety, čtyři křesla, stůl, servírovací stůl, knihovna a stříbrník. Původně patřil do tohoto souboru ještě psací stůl. Nábytek byl zhotoven v polovině dvacátých let 20. století z lipového dřeva. Podobný soubor druhorokokového nábytku zhotovil Josef Rous také pro žamberský zámek. Za svůj život vytvořil podle odhadu přibližně 150 lustrů. U nich uplatnil plně své dovednosti pozlacovače. Snad nejvíce zakázek vytvořil pro žamberský zámek na objednávku Parishů.

Ke zcela unikátním pracím patří lovecká skříně, bohatě zdobená hlubokou i nízkou řezbou. Vnitřní prostor skříně sloužil k prezentaci loveckých zbraní a trofejí.

Reprezentativní skříň zhotovil v roce 1903, ta je v současné době vystavena a zpřístupněna veřejnosti v Městském muzeu v Žamberku.

Mezi světové unikáty patří Rousůparaván, který vyrobil kolem roku 1900 na zakázku žamberského obchodníka Františka Charfreitaga. Na jeho výzdobu byly podle přání zadavatele užity litografie Alfonse Muchy s náměty čtyř denních dob, Ranní probuzení, Záře dne, Snění večera a Odpočinek noci. Zástěna spočívá na mírně rozšířených nohou. Muchovy litografie i Rousova řezba vytvářejí podivuhodný barevný i stylový harmonický soulad. V roce 1985 byl paraván zapůjčen do Yale University Art Galery v New Havenu v USA, kde byly vystaveny nejkrásnější paravány z celého světa. Společné Muchovo a Rousovo dílo bylo tehdy označeno za „nejokázalejší zástěnu z přelomu století“. Paraván je součástí sbírek žamberského muzea.

Josef Rous zemřel v Žamberku dne 1. srpna 1922. Úspěšně navázal na řezbářskou tradici pevně spjatou s regionem a položil základ výrobě uměleckého nábytku v Žamberku.

8. Vývoj nábytku a jeho slohy

Truhlářství se vyvíjelo s lidskou kulturou, šlo s duchem času. Od vývoje selského nábytku, ať v gotice, renesanci, baroku, až po současnost nesl truhlář se svým výrobkem vždycky soulad tvoření doby. Svou práci uplatnil jako spolutvůrce i v bytové kultuře. Práce venkovského truhláře, jeho malované truhly a skříně, práce truhláře ve městě pro byt měšťana, doby biedermeierovské či skvostné práce ve slohu Ludvíků pro zámky a paláce šlechty, jsou toho nejlepším dokladem. (6)

8.1. Středověký nábytek

Teprve 10. století stabilizuje svůj sloh a románská doba přináší nejnútnejší, většinou jednoduché kusy nábytku, těžká široká křesla, lavice, židle, truhly, postele apod. Formy románského a raně gotického nábytku byly hrubé a těžké. Vnitřní vybavení obytných místností v raném středověku bylo značně jednoduché. Znakem bohatství bylo lůžko, které se těšilo velké vážnosti a stavělo se, zvláště široké manželské lůžko, na čestné místo v obytné místnosti. Lehací nábytek se v té době během dne již tak neuplatňoval jako ve starověku. Nejvíce se používaly jednoduché lavice, vlastně jen prkno na čtyřech nohách, jaké se dnes ještě najdou na venkově. Sloužily často nejen k sezení, ale i ke spaní. V bohatších domácnostech byly i lavice s opěradlem a područkami. Lavice také bývaly v okenních i jiných výklencích, jako čalounění sloužily volné polštáře. Objevují se i stoličky a nízké podnožky. Židle, zvláště křesla, byly pro vznešené osoby, jako byl kníže či biskup. V obyčejných domácnostech se téměř nevyskytovaly. Stoly byly zpravidla improvizované. Jídelní deska z fošen byla položena na kozových podstavcích. Stavěly se jen ke stolování a po použití se odkládaly. Běžné věci se odkládaly většinou na police na stěnách a na trámy, popřípadě na háky, na něž se rozvěšovaly i zbraně jako ozdoba místnosti. Šaty a tkaniny se ukládaly i do truhlových lavic, které se zpočátku vydlabávaly z kmene stromu a zpevňovaly pásy železa, později měly hrubou konstrukci z prken nebo fošen, vyztuženou železným pobíjením. Víko bylo rovné nebo sedlové jako ve starověku. Nábytek měl převážně konstrukci tesařskou, oblíbenou ozdobou bylo malování, řidčeji ploché řezby. Pokud se vůbec vyskytoval nábytek skříňového typu, býval spojen se stěnou a uchovávaly se v něm malé zásoby potravin. Dochovaly se i skříňky s dveřními křídly.

V raném středověku bývalo vybavení nábytkem velice sporé a místnosti i v bohatých domech byly takřka prázdné. Zvláštní místo mívala truhla, do níž se ukládal snad všechen cennější majetek. Byla řešena tak, aby se mohla kdykoli naložit na vůz a odvézt do bezpečí. Skříně byly konstruovány podobně jako truhly.

Raně gotické období na přelomu 12. a 13. století nepřináší ve vývoji bytového

interiéru významné změny. Při výrobě truhel a skříní se pokračovalo v pojetí předchozího románského období a zhotovovaly se z masivních fošen. Truhly i štítové skříně přejaté z předchozího období byly zdobeny řezaným dekorem. K nejoblíbenějším motivům patřily lomené oblouky, jindy řezba vytvářela kruhová pole, v nichž se uplatňovaly i motivy zvířat. K výzdobě nábytku tohoto období patřilo již také malování a zlacení.

Veškerou řemeslnou výrobu ovlivnilo na dost dlouhou dobu zakládání měst, které osvobodilo řemeslníka z nevolnické závislosti na feudálním pánovi. Za hradbami měst vznikaly dílny, v nichž pracovala s mistrem i celá řada tovaryšů. Tak se mohla zdokonalovat i jednotlivá řemesla, která se s rozvíjející cechovní organizací více diferencovala a specializovala. Tento proces byl ukončen přibližně v průběhu 13. století, takže již ve 14. století byla řemeslná výroba na našem území i v celé střední Evropě na poměrně vysokém stupni. (7)

8.2. Gotický nábytek a interiér

Nová technická zlepšení se projevila již na gotickém nábytku. Vodní pila, vynalezená v roce 1322 ve Würzburgu, pomohla v pozdní gotice obnovit rámovou konstrukci a dekorativní vylehčující výplně pro truhlové lavice, křesla, zásuvkové stoly, zčásti i pro postele a táfování stěn. Nábytek byl lehčí, zvýšila se jeho trvanlivost, povrch byl oživen střídáním světla a stínu. Na snížených, do rámu falcovaných výplních se uplatňovaly jemné, ploché, hluboké a prolamované figurální a ornamentální řezby, vyznačující se nejen rozmanitostí ornamentů, ale i způsobem provedení.

Objevuje se i další nářadí. Začíná se používat hoblík ke zhotovení říms, škrabka, širočina. Mnoho dalších nástrojů vzniká v období pozdní gotiky při přechodu k renesanci.

V místnostech s dlaždicovou podlahou, s vybělenými nebo dřevem obloženými stěnami a stropem, s okny zasklenými korunovými nebo routovými skly, zasazenými v olověné kostře, s krby s otevřeným ohništěm nebo kachlovými kamny byl rozmístěn nábytek. Ani v této době ho nebylo mnoho. Okolo zdí stávaly lavice, někdy truhly, byly zde třínohé židle, křesla s opěradly, stůl. Do výklenku se ukládala mosazná nádoba na vodu a umývadlo. Velké truhly a skříně se umísťovaly hlavně v předsíních a na chodbách. Široké postele se zakrývaly pestrými závěsy, upevněnými pod stropem na dřevěném rámu. Závěsy se přes den rozhrnovaly a na noc zatahovaly. Po stranách postelí stály truhly, do nichž se ukládalo prádlo a pokrývky. Vedle hlav postele stávalo křeslo s vysokým opěradlem. Kromě tohoto zařízení obohatila gotika základní nábytek o psací či čtecí pult s vysouvací deskou. (8).

8.3. Interiér měšťanského domu

Ve vybavení domu převažovala účelnost, vše cenné bylo ukryto ve sklepech. Jednoduché kusy nábytku si obyvatelé dlouho pořizovali sami podomácku, převažoval nábytek jednoduchý: bidla, stoly, lavice, podnožky, postele. Řemeslně nejsložitější byla truhla, sloužící k ukládání šatů, šperků, peněz i vzácného nádobí. Zavřená truhla sloužila také k sezení i spaní. Využívaly se různé výklenky ve zdi, v nich byly zabudovány pevné lavice. Ve 14. a 15. století se rychleji rozvíjela bytová kultura, zvyšovaly se požadavky na pohodlné zařízení interiéru. Stěny se obkládaly dřevem, textiliemi, malovanou dekorací. V obytných světnicích se objevila kachlová kamna, významná součást interiéru, mající vedle užitné i reprezentační funkci. Důležitou součástí světnice byl stůl, postavený zpravidla k lavicím v koutě světnice. Lavice byly umístěny tak, aby stolující seděli čelem proti dveřím. K sezení sloužily také stolice a sedačky, někdy i křeslo. V obytných světnicích stávaly postele, lůžka byla ve výklencích, které měly chránit před chladem. Bývaly někdy vykládány dřevem nebo izolovány závěsy. Honosnější postele bývaly s vysokými čely, zdobené řezbou, baldachýny, pokryté vysoko nastlanými polštáři a přikrývkami. Jen v

bohatých rodinách byla lůžka individuální. Většinou spávalo více lidí vedle sebe na jednom širokém lůžku, děti spávaly s rodiči. Jako lůžka sloužily i lavice, truhly, v chudých rodinách i kus slámy na holé zemi. Prostory byly osvětleny různými typy svítidel, přenosnými nebo upevněnými. Byly to louče, hliněné nebo železné kahánky naplněné lojem, olejem a voskové svíčky zasazené ve svícnech a závěsné lustry se svíčkami. Postupně se zvětšovala okna, osvětlující obytné místnosti, jejich skleněné výplně, vitráže složené z průhledných terčků, doplňovaly vnitřní vybavení. (9)

9.4. Renesanční nábytek

S nástupem Habsburků přichází do Prahy mnoho německých a italských řemeslníků, kteří se stali průkopníky nových uměleckých myšlenek. V letech 1526 - 1620 kromě 34 českých truhlářů bylo v Praze 85 cizinců.

Za Rudolfa II. se Praha stává, i když přechodně, vynikajícím střediskem kultury a umění jako snad žádné jiné evropské město v této době. Toto slavné období ukončila bouřlivá pobělohorská doba, válečná tažení a plenění zámků s likvidací majetku české šlechty.

V mobiliáři aristokratických sídel se objevuje prostý, účelový, domácimi truhláři vyrobený, ale také exkluzivní importovaný nábytek. V panském pokoji býval obvykle stůl, jedna až dvě stoličky (židle s opěradly, ale bez opěrek pro ruce), někdy křeslo – sesle (navíc s opěrkami pro ruce). V pozdní renesanci byly potaženy kůží nebo textilií. Ve velkých světnicích bývalo několik tabulí obdélné plochy nebo velký okrouhlý stůl, jeden až dva odkládací stoly a větší počet stoliček, ojediněle křesla. Někdy tu bývaly i lavice při stěně tzv. židle dlouhá. Většina renesančních lůžek byla s nebesy, jejichž závěsy se zhotovovaly z vzácnějších látek. Prostá lůžka bez nebes byla především v komorách pro služebnictvo. V dětských pokojích byla lůžka „dětinská“ s „mřížkou“.

Velké kusy úložného nábytku – skříně (almary), truhly se v obytných místnostech vznešených velmožů příliš nevyskytovaly, neboť k ukládání oděvů, šperků, nádobí a jiných potřeb sloužily k tomu vyhrazené komory - „kvardrob“. Pokud se vyskytovaly almárky nebo truhly, sloužily k uložení knih a jiných zájmových předmětů, také k sezení. Drobné kusy nábytku měly zcela účelový specifický charakter, např. stolice pro nemocné atp.

Specializovaným kusem nábytku, který si v pozdní renesanci šlechtici pořizovali, byl „šrejbtýš“, psací stůl, který měl více funkcí: spodní díl měl tvar dvoudveřové skříně, horní část byla uzavřena souvislou sklápěcí deskou, která se po sklopení stala psací podložkou, zatímco vnitřek skříně představoval bohatou sestavu zásuvek a poliček sloužících k uložení písemností a psacích potřeb. Přepychovým kusem mobiliáře velkých světnic - jídelen se v pozdní renesanci stal příborník, kredenc. Byl to bohatě vyřezávaný kus nábytku, vysoký jako stůl, vybavený dvěma i více dveřmi zdobenými řezbou a zásuvkami pod deskou. Nástavbu tvořila řada polic, určených k vystavení přepychových kusů nádobí. Oblíbeným materiálem pro výrobu mobiliáře byl ořech, hruška, javor, jedle či cypřišové dřevo. Ozdobná řezba získávala na hloubce a bohatosti, objevuje se i dýchování. Z Itálie pocházejí i nové úpravy dřeva, například technika moření. Reprezentační kusy nábytku jsou zdobeny intarzií, marketerií a certosinií. (10)

8.5. Barokní a rokokový nábytek

Umělecké řemeslo se podílelo na vytvoření symbolů bohatství a okázalé krásy, která měla ještě více zvýraznit postavení šlechty a především absolutistického vládce. Výrazné prohnutí a křivky se projeví na jednotlivých kusech nábytku. Rozmnožila se výzdoba a rostoucí touha po pohodlí a luxusu rozhojnila i škálu dosud užívaných typů nábytku. Módním dřevem se stal eben, od jehož černé barvy se ostře odrážela zlatá výzdoba.

8.6. Nábytek raného baroka

Interiéry raného baroka 17. století jsou klenuté nebo mají dřevěné stropy. Mezi nimi převažuje, zejména v měšťanské architektuře a dokonce i ve venkovských sídlech trámový, pestře malovaný strop s ornamentikou, květinami i figurami. Stěny zámků a paláců, pokud nejsou malované, potahují se damaškem, vzácněji se na ně zavěšují tapiserie nebo gobelíny.

Poččetně jsou také závěsné obrazy s portréty, krajiny, zátiší s květinami a ovocem, zvěří apod. Parkety jsou děleny jednoduchými čtvercovými poli, v 18. století se vyvíjejí intarzované obrazce.

Postele mají nebesa splývající od rámu na čtyřech ozdobných sloupcích, těžké vyřezávané skříně, knihovny jsou vybaveny sloupky či pilastry šroubovitě stočenými. Stoly, křesla a židle mají nohy kuželovitě soustružované a sedací nábytek v druhé polovině 17. století začíná být čalouněný s látkovými potahy. Mahagonové kabinety se vykládají pravou i nepravou želvovinou, zříceninovým mramorem a kolem roku 1650 je módní tzv. „chebská či pražská práce“ jak ve výplních nábytku tak u skříněk na hry.

8.7. Nábytek vrcholného baroka

V první polovině 18. století se interiér zdobí nad deštěným soklem po celé výšce malbami na plátně s krajinou, loveckou scénou či slavností. Stále jsou v oblibě tapiserie nebo pařížské gobelíny. Na ploché tropy, někdy i na stěny se rozprostíral štuk v jemných ornamentálních a květinových kompozicích, nebo se zhotovovaly ozdobné rámy, tzv. zrcadla uprostřed stropu, jejichž plochu někdy vyplnila malba. Krby ustupují do pozadí a reprezentačním doplňkem interiéru se stávají ozdobná kamna, do nichž se přikládá z chodby nebo ze zvláštních komůrek.

Nábytek je světlejší, hladký, v půdorysech zvlněný, místo těžkých profilů, detailů a řezbářské práce dýhovaný, ořechový, dubový, intarzovaný javorem, kořenicí. V intarzii převládá pásková ornamentika, hvězdy a později jsou běžné i květy, ptáci apod. Objevují se nové kusy nábytku sekretář - psací skříň s prádelnickovým spodkem, šikmou odkládací deskou a kredencovým nástavcem, kredenc s nástavcem již zaskleným a skříňové hodiny.

Vícezásuvkové prádelníky – komody vytlačují dosud užívané truhly. V domácnosti nechybějí domácí oltáříky, tvořené obrazem s klekátkem. Okrasné předměty se vystavují v zasklených vitrínách, které později nahradil skleník, pokojová prosklená skříň. (11)

8.8. České rokoko

V době rokoka došlo ke změnám, které se projevily především v životním stylu. Společnost první poloviny 18. století překonávala okázalost baroka, stěhovala se do menších, půvabných budoárů, do prostorů plných světla. Do českého prostředí bylo rokoko uvedeno v letech 1755 – 1765 v paláci hraběte Gloze na pražském Staroměstském náměstí, který se ale nedochoval. (12)

Příkladem se stal až pražský arcibiskupský palác, jehož přestavbu v letech 1763 - 1764 lze považovat za špičkové dílo rokoka v Čechách. Vznikal v době, kdy pokračovala barokizace Prahy. V druhém patře objektu dal autor díla Jan Josef Wirth jednotlivým salonům knížecí vzhled. Prosvětлил interiéry a mohutné barokní křivky v novém slohu nabyly na lehkosti a hravosti. Zcela nová harmonie vycházející z bělostných ploch, vytvářená z odstínů růžových, světle modrých a zelených barev střízlivě doplňovaných zlacením vytvořila novou atmosféru vznešeným prostorům arcibiskupského paláce.

Další významné a pozoruhodné vybavení rokokovými interiéry získal v letech 1760 - 1767 lovecký zámek Hořín u Mělníka. Malířskou výzdobu provedl Ondřej Pěčina a štukatérský dekor Carlo Giuseppe Bossi. Sály byly vybaveny rokokovým sedacím a stolovým nábytkem.

Těžké barokní kusy nábytku byly zaměněny novým mobiliárem plným lehkosti a

pohybu, vyznávajícím harmonií barev, kde dohromady ladí společným tónem podlahy stěn, čalounění židlí a dalších kusů nábytku. Nábytek byl doslova napojen na dekoraci stěny, měl vyvolat dojem elegantního švihů, namísto symetrie nastupuje asymetrický ornament, hladké plochy se ještě více prohuly, zakřivení vyvolával i spleť se vinoucí ornament. Objevily se polovysoké příborníkové skříně se dvěma čelními a navíc postranními dvířky, nohy bývají bohatě řezbářsky zdobeny. (13) V druhé polovině 18. století byl v interiérech paláců a zámků v Čechách používán sloh Ludvíka XV., stejně tak jemný ornament Dálného východu. Stalo se módní záležitostí, že bylo nezbytné mít vybavený aspoň jeden pokoj v duchu Orientu. Příkladem může posloužit například Čínský sál zámku v Červeném Dvoře. (14) Rokoko vnáší do vybavení interiéru další křivky. Pohyb vniká do štíhlých nožek odlehčeného nábytku. Vedle vyřezávaného zlaceného nábytku cizí výroby a vykládaného mosazí, cinem a želvovinou převládá v Čechách nábytek bílý se zlacenými detaily, v intarzii přetrvává páska a květy. (15)

8.9. Nábytek v období klasicismu

8.9.1. Nábytek za Ludvíka XVI.

Klasicismus byl reakcí společnosti na předcházející asymetrii rokoka, stavěl proti ní klidnou vyváženou vznešenost. V době Ludvíka XVI. se nábytek vrátil od prohnutých stěn k rovným plochám a liniím, přednost byla dávana hladkým, dýhovaným plochám, kubickým tvarům. Někdy bývá tento sloh označován podle napudrované bílé pánské paruky s copy - „slohem copovým“.

8.10. Empír

Na počátku 19. století se empír nejvýrazněji projevil ve vnitřním vybavení paláců. Základním inspiračním zdrojem pro mobiliář byla nejen antika, ale projevil se vlivy egyptského dávnověku (okřídlení lvi, sfingy, nestvůry). Tmavý hladký nábytek byl zdoben bronzovými ornamenty, ať už se jednalo o sekretáře, knihovny, komody, etažéry (skříňové stavby o několika patrech, jejichž hořejší část byla proměněna v ptačí klec, nejspodnější díl pak v akvárium pro zlaté rybičky). Masivnost se projevovala i na doplňcích – bronzových svícnech, hodinách, doplněných figurální výzdobou.

8.11. Biedermeier

V první polovině 19. století se uplatňuje biedermeier spíše v měšťanské kultuře bydlení, nábytku, uměleckém průmyslu a v odívání. V zařízení bytů si kladl důraz na pohodlí a solidnost, měšťanský salon se svými bílými nebo slabě tónovanými stěnami byl útulný, ukazoval i jistou dávku zámožnosti majitele.

Nábytek vynikal hladkostí širokých ploch zbavených všech zbytečných profilů, v zasklené vitrině byly vystaveny skleněné a porcelánové soubory, oblíbené byly barvené sklenice pokryté různým dekorem.

Interiér doplňují čalouněná křesla, sofa, potažená pruhovanými kretony. Vedle sloupkových hodin se objevilo množství nástěnných hodin ve zlacených rámech.

9. Od soběstačného sedláka – všeměla k cechovnímu městskému

řemeslníkovi

Teprve v době baroka, někdy až po roce 1700, přichází z města na venkov zařízení zhotovené truhlářem. Namísto hrubších, tesařsky vyrobených stolů, lavic a truhel se objevují malované a intarzované truhly, almary a na opěradle prolamované a řezbářem zdobené židle. Do té doby zařízení vesnické domácnosti vyráběl obratnější sedlák, který si zhotovil nábytek do svého domu či pro své přátele. Dělal to bez nároku na výdělek a po práci na poli. Později se tento schopný samouk začal více věnovat práci v níž vynikal technikou i zkušenostmi. Stal se tak vesnickým truhlářem, u něhož bylo možné nábytek objednat. Tato forma je výrazem přechodu od bývalého soběstačného sedláka – všeměla k cechovnímu městskému řemeslníkovi.

Lidového tvůrce výrazně ovlivňovalo prostředí, v němž žil a ve kterém vyráběl. Jeho fantazii inspirovalo monumentální umění, které ho obklopovalo a často oslovovalo. Všiml si výrobků na jarmarku a pouti v blízkém městě, nebo změny, kterou přiváděl do vesnice pán i církev. Názory lidového tvůrce vysvětlí nejlépe povaha vesnického prostředí, zcela odlišného od podmínek ve městě a na zámku. Po hmotné stránce byly na venkově dlouho skromné poměry. Vesničan většinou znal spíše tvrdou práci než jakékoli pohodlí. Obzor venkovana nesahal zpravidla za hranice panství. Nelze se divit, že se houževnatě držel všeho, co souviselo s životem, zděděného názoru a formy vytvořené společnou prací celých pokolení. Často vytrvale setrval na všech předmětech, které ho obklopovaly a jež užíval. I když se například řemeslník vrátil z vandru s novými technickými uměleckými představami, nepodařilo se objednavateli z venkova přesvědčit, aby okamžitě přejal současnou stylovou formu. Novinky, kterým se řemeslník naučil, mohl uplatňovat jen zvolna a nepozorovaně.

Vesnický řemeslník neprosazoval současnou uměleckou formu dané doby beze zbytku, ani nenapodoboval některý starší vzor. Jeho dílo bylo syntézou nejružnějších prvků, s nimiž se kdy setkal. Nepřejímal také žádné vzory přesně a úplně. Vybíral jen to, co se mu líbilo. Mimořádný talent však měl pro přirozené měřítko, materiál a předmět. Vzor nikdy neopakoval, ale tvořil znovu a od počátku. Jeho výtvořiny nebývají doslovnou kopií, ale vždy novým zpracováním obdobného typu. (16)

10. Lidový nábytek v českých zemích

10.1. Venkovská světnice a její zařízení

Bydlení na vesnici se řídilo odlišnými zásadami než byly charakteristické historické slohy, které se uplatňovaly v městských interiérech. Zařízení venkovské lidové světnice bylo prosté, odpovídalo jednoduchému způsobu života. Nic nepředstíralo ani nezakrývalo. Nábytku nebylo mnoho, byly jen jednotlivé kusy, k životu zcela nezbytné. Zato byly bohatě zdobeny řezbou i malbou. Do těchto ozdob, které se odlišovaly krajovými zvláštnostmi, ukládal lidový umělec nejen svou výtvarnou dovednost, ale i touhu po krásném a účelném prostředí.

Nábytek jednoho příbytku nebýval jednotný, se stejným vzorem a úplně totožné barvy. Zřídka se kupoval najednou, obvykle se objednával u místního řemeslníka kus za kusem nebo se kupoval podle potřeby na jarmarku. Tam jej vozili místní truhláři, kteří ve volných chvílích pracovali na sklad. Přesto bývalo zařízení domácnosti jako celek harmonické.

Obytná světnice si na venkově dlouhou dobu zachovávala téměř neměnný ráz. V koutě místnosti u okna stál zpravidla čtyřhranný stůl, za ním lavice s opěradly u zdi a u volných stran stolu židle. Nad stolem v rohu visel kříž a pod ním po obou stranách řada malovaných obrázků na skle, umístěných šikmo. Při zdi kolmé k okenní stěně byla jedna nebo i více postelí. Vedle, anebo u protější stěny stály truhly a skříně. V rohu u okna byla trojboká skříňka, které se říkalo rohovníčka nebo v některých krajích koutnice. Do ní se ukládaly rodinné památky, peníze, modlitební knížky, smlouvy, dopisy, kroniky a knihy. Ke kamnům patřila lavice a při stěně vedle zápečí, obvykle ve výklenku, byla almara na nádobí s misníkem, do něhož se strkávaly mísy, talíře, hrnce a džbánky. Nádobí bylo hliněné a pomalované rostlinným ornamentem

nebo figurálními motivy. Desky stolů, sedadla židlí se zhotovovaly z tvrdého dřeva, převážně dubového. Trnož, nohy, podpěry a opěradla byly z měkkého dřeva, hlavně smrkového. Tyto části byly často zdobeny vyřezáváním.

Nejbohatší řezba se uplatňovala především v severovýchodních Čechách, střidmější vyřezávaný dekor najdemena jihu.

Lidové postele byly téměř ve všech oblastech širší než známe dnes. V jedné posteli spávali dva a často i více lidí. Čela a pelesti byly malovány. Na Blatech měly pelesti

vyřezávané trojúhelníkové náběžníky u hlavního, vyššího čela postele. Na Moravě byla čela postelí malována ve volných ornamentech. V Čechách jsou ornamenty svazovány do pevných obdélníků. Pro novorozence byla přichystána kolébka, poměrně dlouhá a úzká, s vyřezávanými čely a postranicemi.

Skříň na nádobí se skládala ze dvou částí, ze spodní hlubší, kam se ukládaly hrnce, a z horní, která sloužila jako otevřený misník na talíře a mísy. Malované talíře a hrnečky se ukládaly na poličku, která visela na zdi. Hrničky se na ni věšely za ucha nebo se stavěly na vysunutém hořejším prkénku a talíře se pokládaly podobně jako v misníku na kredenci. (17)

10.2. Malovaný dekor

Nejbohatěji ze všech druhů nábytku se zdobily skříně a truhly, do nichž se ukládaly šaty a prádlo. Byly malovány a patřily k cennějším předmětům v domácnosti. Mohli si je dovolit jen ti, kteří si je dovedli udělat sami nebo si je mohli koupit. Vlastnictví malovaného nábytku se považovalo za znak jistého blahobytu. Věno nevěsty se ukládalo do malované truhly, která se podle svatebních zvyklostí před zraky všech svatebčanů odvážela do domu ženicha. Často se do bohatší výbavy kromě truhly dávala i skříň. Proto letopočet, který bývá někdy vmalován do ornamentu na hlavici, datuje nejen rok vzniku skříně, ale i datum svatby. Nejčastěji jsou data z první poloviny 19. století, jsou však i starší, ze století 18. Takovou svatební skříň poznáme také podle toho, že do základních ornamentů na průčelích bývají umístěna červená srdéčka, spojená girlandami, růžemi a stuhami. Jsou mnohem méně stylizovaná, než která jsou součástí vlastního ornamentu. Rohové skříně, byly bohatě zdobené. Na Chodsku byly vybaveny bohatými, volnými rostlinnými motivy, na severu Čech jsou vymalovány na hnědém podkladě s bohatě vyřezávanou drobnou římsičkou, na Hané a Slovácku mají světle žlutý ornament. Letopočet, jímž je skříňka vybavena, udává rok, kdy byla vyrobena. Krajové odlišení bývá převážně ve výzdobě. Tam, kde jsou větší řezbářské zkušenosti, mají horní části skříně bohatě vyřezávané římsy a štíty. V moravských oblastech převládá volný rostlinný ornament a v něm modrá a žlutá barva. Jihočeská výzdoba skříní a truhel je uzavřena do obdélníků, které jsou rámovány několikerou linkou.

Barva a dekor měly kromě architektonické formy značný význam. Všechny malovaný nábytek na území Čech a Moravy můžeme podle barevného pojednání rozdělit do tří základních skupin: na modrý, červenohnědý a zelený. Nejprůvodnější je modrý a červenohnědý, kdežto zelený bývá obvykle z krajů podléhajících německému vkusu. Ani zelený nábytek nemusí být německý, jako nejsou ani jiné umělecké předměty, které do svého koloritu přijaly zelenou. Skutečně slovanská paleta měla zpočátku červenou a modrou barvu, k níž se později přidružila žlutá a hnědá. U malovaného nábytku stejně jako u obrázků na skle se zeleň užívala jako lokální a realistická barva. (18)

11. Kazetáři

V oblibě – zvláště u žen – bývaly v každé době různé dřevěné skříňky, které byly zdobené jednoduchým či bohatým dekorem. Některé byly prosté, kde vynikala struktura dřeva, jiné byly lakovány nebo vykládány perletí, formou intarzie, obkládány vyřezávanými prkénky s různými ornamentálními motivy. Někdy byly jejich obvody rámovány vyřezávanými a profilovanými lištami, které byly barevně odlišeny od pláště skřínky. Měly tvar miniaturní truhličky s otevíratelným víkem, někdy i uzamykatelným, většinou měly nízké podstavce. Posloužily jako šperkovničky, kazety na dopisy či k ukládání nejoblíbenějších předmětů rozličných charakterů. Kazetáři se většinou vyvinul z truhlářské profese.

Použitá literatura:

(1) Hraše, Náchod, s. 513

- (2) Winter, s. 449-50
 (3) Mach Jiří, 10. 9. 2004
 (4) Sylvie Králová, Od vystlaného místa v jeskyni k palandě, Lidové noviny, 28. 2. 2006
 (5) MK Žehušice, Jindřichohradecko, 1999, s. 37
 (6) Československá vlastivěda, Technika sv. 9, 1929, s. 124
 (7) E. Medková a A. Bohmannová, 1985, s. 10-11
 (8) E. Medková a A. Bohmannová, 1985, s. 11-13
 (9) Vlčková Věra: Dějiny hmotné kultury II., s. 3
 (10) Vlčková Věra: Dějiny hmotné kultury II., s. 8
 (11) Herout, s. 64
 (12) Vlčková, s. 25-26
 (13) Nábytkové umění, 2000, s. 131
 (14) Herout, s. 65
 (15) E. Medková a A. Bohmannová, 1985, s. 67-70
 (16) E. Medková a A. Bohmannová, 1985, s. 70-75
 (18) E. Medková a A. Bohmannová, 1985, s. 77 až 85

II. VÝROBCI Z PŘÍRODNÍCH MATERIÁLŮ – PROUTÍ A LOUBKŮ

1. Košíkáři

Zvláštní skupinu řemeslníků tvořili košíkáři, metlaři, řešetáři a rohožníci, kteří své speciální výrobky vyráběli z proutí a slámy. Pražští „košináři“ najímali pro sebe luhy daleko po Vltavě, aby v nich získali vrbové proutí. Řešetáři se vždy počítali k řemeslu od dřeva. V roce 1480 v Praze na Starém Městě působil košinář Jan. (1) Košíkáři byli kolem Mělníka. (2)

1.1. Král Karel IV. Košíkářem i řezbářem

Karel IV. - císař z Boží milosti (1316 až 1378) se zasadil nejen o povýšení pražského biskupství na arcibiskupství, položil základní kámen k pražské katedrále sv. Víta, založil nejstarš vysoké učení ve střední Evropě - Karlovu univerzitu, rozšířil Prahu o Nové Město, ale ve skrytu před veřejností se zabýval i osobní zálibou ručních prací. Obdivoval dřevo, ale i zručnost a um řezbářů a košíkářů. Lucemburkové byli silní cholerikové. Karel IV. tlumil svůj temperament tím, že se věnoval ručním pracím. Rád vyřezával různé ornamenty do dřeva či splétal z proutí košíky. (3)

1.2. Košíkáři – košináři - košnáci

Košikářství patří mezi nejstarší řemesla, která člověk uplatnil a využíval téměř od samého počátku své existence. Proutí, které ho obklopovalo, mu posloužilo jako základní výztužní materiál. Jednoduchou proutěnou rohož, kterou oplácal blátem, využil jako výplň k vytvoření primitivní stěny své podzemnice K vypletení jednoduchého ochranného plotu mu posloužily silné spletené pruty. Začal si splétat také proutěné zásobnice na potraviny. Postupně se košíkářství vyčlenilo jako samostatné řemeslo, které se zdokonalilo a také specializovalo. Košíkáři zhotovovali své výrobky nejen pro vlastní potřebu, ale především za účelem prodeje. Pletení z proutí patří mezi nejstarší techniky, které přetrvaly staletí a udržely se do dnešních časů vedle nejmodernějších průmyslových technologií. Ručně pletené výrobky z proutí v nás ožívají, svým přírodním materiálem, jednoduchostí, tvarem a prostotou, jakési fluidum tepla domova a venkovského prostředí.

1.3. Ohebná vrba, základní materiál košíkáře

Košikáři zhotovovali své výrobky z proutí, z rákosu, bambusu a dalších materiálů. V našich podmínkách bylo nejvhodnější vrbové proutí, které je dlouhé, tenké a rovné s jemnou dření. Odborníci uvádějí 28 druhů a 36 křížených odrůd různých vrb. Rostou téměř všude v podobě keřů, ale i v podobě stromů dosahujících výšky až 15 metrů s průměrem kmene 80 i více cm. Mezi zvláště vhodné pro pletení proutěných výrobků je často uváděna mandlová vrba, bílá vrba, vrba košařská, vrba červenice,

také americká a další. Pruty těchto vrb jsou zbarveny nejrůznějšími odstíny barev: zelené, oranžové, žluté, hnědé a šedé. Různobarevnosti prutů vtipní výrobci využili k vyznačení ozdobného ornamentu nebo pásu na výrobku.

Košikáři pruty řezali na divoce rostoucích vrbách na březích řek a rybníků, ale často pěstovali proutí v celých plantážích na velkých pozemcích. Podle toho rozlišujeme proutí nešlechtěné a šlechtěné. Košíkářské výrobky se zpracovávaly hojně v domácnostech lidovými, domácími tradičními výrobními technikami pro vlastní potřebu. Je nutné oddělit řemeslnou výrobu košíkáře, který ji zdokonalil a přizpůsobil potřebě trhu. Tradiční lidová výroba používala zelené proutí s kůrou a jen výjimečně loupané proutí. Řemeslná výroba naopak většinou zpracovávala bílé loupané, vařené proutí načervenalé barvy a štípané pruty.

Na „ucha“ ke košům se nejlépe hodily ohebné větve jedlové, smrkové a lískové, na kostru dna, tzv. „kříž“, se používalo kus březového polena.

1.4. Košíkařovi nástroje

Výroba košíků a rohoží je v podstatě ruční práce, proto nepotřebovala mnoho nástrojů. Postačilo jí jen několik pomůcek na protahování prutů, jejich štípání a na vázání. Košíkář bezpodmínečně potřeboval nůž, šídlo, stříhací kleště, rosošku a hoblík. Nůž musel být ostrý s pevnou rukojetí, kapesní nůž nepoužíval. Šídlo bylo ocelové, dlouhé, kulaté, pevně zasazené do rukojetě. Potřeboval jej na propichování děr, kterými protahoval jednotlivé pruty do vyrobené pleteniny, na protlačování výpletového vlákna, na přidržování pleteniny při silném ohýbání a na volné připevnění výpletového materiálu. Stříhací leště používal místo nůžek, které byly ři zkracování prutů nepostradatelné. Jen slabší materiál mohl odstříhnout silnějšími nůžkami.

Rosoška na štípání prutů je asi 6 cm dlouhý nástroj, podobný dlátu z tvrdého dřeva či ocele. Na jedné straně má ostří do tvaru hvězdice nebo kříže. Když chtěl větvíčku rozštěpit, odřízl její dolní konec a nožem si naznačil směr štěpné dráhy, do zářezu nasadil rosošku a tlačil ji nahoru. Tak získal tři nebo čtyři štěpinky. Jejich rovnoměrnost záležela na kvalitě materiálu.

Hoblík - ořezávač si košíkář nechal vyrobít či si jej udělal sám. Rozštěpené pruty protlačoval palcem s nasazeným koženým prstem ze staré rukavice těsně pod ostřím na základovou desku stolu a bez námahy je přetahal na druhou stranu. V ořezávači dostala zase štěpinka požadovanou šířku.

1.5. Přípravné práce

Práce košíkáře se dělila na přípravnou práci a vlastní pletení. Mezi přípravné práce patřila sklizeň a příprava proutí k pletení. Proutí sklízeli v době zimního odpočinku, kdy míza nepracuje, nejlépe od konce října do konce února. S prvními mrazíky listy opadly a dřevo už trochu „ztvrdlo“. Pruty si košíkář doma roztřídil a jejich silnější konce seřízl do špičky. Krátké pruty použil k vypletení dna, delší k vyplétání stěny a nejdelší použil na obrubu, kterou pletení koše zakončil. V zimě sice pruty ztratily svoji pružnost, ale po namočení, dva týdny před použitím, nabyly opět pružnosti. Košíkáři si pomáhali také tím, že pruty napařovali ve vodě 37 - 43 °C teplé. Po celou hodinu je pak mohli pěkně loupat. Při namáčení museli dávat pozor, aby pruty nezůstaly dlouho ve vodě, čímž by se zbarvily. Barva se těžko odstraňovala. Pruty se loupaly ručně nebo mechanicky, strojově. Při ručním loupání používali košíkáři skřipce či dřevěný nebo železný svěrák. Mezi jeho ramena pruty vložili, pravou rukou stlačili a levou rukou protahovali. Poté pruty sušili a bílili. Silnější pruty rozřezávali troj- až čtyřzubým trhačem na tři až čtyři štěpinky. Ty byly na dvou stranách rovné, na třetí oblé, a zarovnávaly se košíkářským hoblíkem. Aby byly pruty všechny stejně silné, široké, sjednotili je „rovnačem“. „Rovnač“ měl dva ostré nože, které se v různé vzdálenosti, dle tloušťky materiálu daly upevnit. Proti jejich ostří se pruty protáhly a tak se přebytečná šířka odstranila.

1.6. Pletení

Při pletení košíkáři rozlišovali tenké a jednoroční ohebné výhonky, tzv. „špice“, dvouroční výhonky, nebo i trojroční větévky. dvouroční výhonky, nebo i trojroční větévky. Pruty používali buď se zelenou kůrou, nebo odkorněné, celé, rozštípané, ohoblované, nebo rozřezané na tenké proužky. Ze zeleného proutí, neodkorněného pletli velké koše na ovoce, do chlěva na krmení dobytka, na brambory, kukaně pro slepice, především výrobky větších rozměrů, korby vozů, saní. Z odkorněného proutí splétali jemnější předměty, košíky na chléb, na prádlo, košíky ve tvaru gondoly, vyplétali stoličky, dětské kočárky aj. Štípané a hoblované proutí bylo na nejjemnější košíkářské výrobky.

1.6.1. „Bramborák“, klíč k pochopení práce košíkáře

Klíčem ke znalosti košíkářské práce je zelený koš na brambory, „bramborák“ či velký koš se dvěma uchy na krmivo. Rozhodující místa v jeho konstrukci tvoří rozvedení dna ze svazku pěti, sedmi, devíti a více prutů do paprskové ústřední osnovy, napojení „stojin“ - stěn na toto dno a zakončení stěny pletencem. Ještě před sto lety si velká část venkovského obyvatelstva dovedla takový košík jako samozřejmost uplést. Byla to typická lidová řemeslná práce. Této jednoduché konstrukce se používalo k výrobě dalších druhů výrobků. Mezi ně patří menší košík „trháček“, na trhání ovoce, „sázivý“ košík, půlvětelový na sázení brambor, také „bramborák“, větelový koš, „vohrabečný“ koš k odnášení „ohrabků“ při mlácení slámy. Sem také patřily „ošatky“ ze slámy a nízké proutěné mísy, do kterých se vysypávaly na stole horké brambory na loupačku.

1.6.2. „Kříž“ košíku

Z březového polena si nejprve pilkou a pořízem košíkář vyrobil „kříž“. Ramena kříže opletl kratšími pruty, mezi ně hvězdovitě vkládal výztuže. Kříž vypletl až k patkám, na nichž koš potom stojí. Tím bylo dno koše hotovo. Do boků dna potom košíkář seříznutými špičkami napíchal ve stejné vzdálenosti od sebe ze všech stran trochu silnější pruty tzv. „stojáky“. Ve zvolené výšce přivázal motouzem na „stojáky“ obruč, jejíž obvod vyznačoval místo, kde bude úplet koše zakončen. Tímto postupem získal kostru stěny koše. Tu potom proplétáním mezi „stojáky“ vypletl do výše 10 až 20 cm, načež zasadil do pletiva „ucha“. V pletení pokračoval a okraj koše dlouhými pruty opletl tak, aby koš nejen držel pevně pohromadě, ale aby okraj byl hladký a „stojáky“ z pletiva nečouhaly. Dno a horní okraj jsou na košíku nejtěžší.

1.7. Košíkářské školy

1.7.1. Košíkářská škola v Žamberku

Po více jak dvouletém snažení se domohl hospodářský spolek v Žamberku košíkářské školy. „Dne 29. června 1885 po 10. hodině ranní odebrali se účastníci slavnosti otevření v průvodu do školy v domě paní Polanské pod zámekem. Byli přítomni: p. c. k. okresní hejtman Pavel Phohl, p. c. k. okr. sudí Teodor Jetmar, školní okresní inspektor p. Vincenc Podhajský, místní farář P. Karel Chotovský, pan Josef Stehno důchodní z Kyšperka v zastoupení paní hraběnky Štubenbergové, okresní a obecní zastupitelstvo se svými starosty v čele. Dům byl prapory okrášlen, přítomno asi 200 osob. Předseda spolku pan Antonín Selichar, správce dvora na Popluží, přivítal shromážděné, poukázal na důležitost této školy, prohlásil, že škola dnešním dnem se odevzdává svému účelu. Místopředseda spolku JUDr. Josef Grufs poděkoval příznivcům, za jejichž příspěví byla škola zřízena, vládě za subvenci 250 zlatých, okresnímu zastupitelství za roční příspěvek 200 zl. r. č., Karlu Kutsoherovi za roční příspěvek 50 zl. r. č. na palivo, říšským poslancům Karlu Adámkovi a Exnerovi ve Vídni a zemědělské radě. Nakonec odevzdal školu řediteli J. Kovalskému z Kvaciany v Haliči a představil jej spolu se sedmi žáky. Zeměpanský komisař Pavel Phohl slíbil, že školu na vyšších místech plně doporučí. Školní inspektor Podhajský naznačil účel školy, načež si přítomní prohlédli vnitřní zařízení a také práce

zhotovené panem Kovalským na ukázkou. (4)

Škola byla v roce 1929 s dvanácti žáky, a to v době, kdy vypukla jedna z nejhlubších hospodářských krizí v Československé republice. Počet žáků se neustále zmenšoval, v roce 1931 zbylo už jen sedm učňů a čtyři chlapci učební poměr dokončili. O výuku se starali dva učitelé, učitel Langer, „praktická výuka“ a Josef Faltus, „teoretické“ předměty. Chlapci se vzdělávali v měřictví, průmětnictví, rýsování, kreslení od ruky, ve všeobecných předpisech, živnostenských počtech a účetnictví, v občanské nauce. Na vysvědčení se hodnotila i práce v dílně. Neznámkoval se jen předmět „pěstování vrby“, protože proutí objednával učitel Langer ve střediscích košíkářství na Mělnicku nebo v Mozkovicích na Moravě. Proutí, které přišlo v otýpkách se nejdříve třídilo a namáčelo v nedaleké strouze nebo v bazénu ve sklepe domu, kde byla školní dílna i skladiště. Chlapci ve třetím roce učení dokázali z proutí uplést košíky na šití, vyplést dětský kočárek, šikovněji dokázali vyplést proutěný nábytek, nebo vyrobit proutěný kufr. Ve škole se pracovalo nejen s vrbovým proutím, ale i s loupaným rákosem, který byl dodáván ve čtyřmetrové délce. Škola byla státní, školné se neplatilo. Košíkářské řemeslo mnoho nepřinášelo, košíkářské výrobky byly laciné, o školu byl malý zájem. (5)

1.7.1.1. Proutěný nábytek ze Žamberka

Na konci 19. století vyráběli košíkáři na Žambersku vedle košíků a košů různých tvarů a velikostí, nůší, ošatek, rohoží, také proutěný nábytek a interiérové doplňky, jako byly květinové stolky, stínidla stolních lamp, dekorační předměty a další proutěné zboží.

Odborným zázemím pro přípravu košíkářské výroby a vyučení košíkářskému řemeslu se stala košíkářská škola, která byla založena 29. června 1885 v Žamberku. Ve třicátých letech, v době hospodářské krize (1930 - 1933) byla otevřena za podpory okresního hejtmanství košíkářská škola v Nekoři u Kyšperka. Neměla však právo udělovat absolventům výuční list, ale jen osvědčení, proto také po několika letech zanikla. V Nekoři působila firma J. V. Šmok, která se zabývala výrobou proutěných kočárků, cestovních košů a kufrů. (6)

1.7.2. Košíkářská škola v Černé Vodě (1890 - 1909)

Z iniciativy J. Bednáře z Roháče, rodáka z Černé Vody, školního inspektora a ředitele měšťanské školy v Místku, podalo v roce 1887 obecní zastupitelstvo žádost na ministerstvo vyučování a k obchodní živnostenské komoře o zřízení odborné košíkářské školy. Usnesením zastupitelstva byli v lednu 1888 vysláni dva chlapci do učení v Žamberku, aby mohli po vyučení zastávat místo pracovníka odborného výcviku. Na jejich vyučení přispělo ministerstvo vyučování 200 zlatými, okresní hejtmanství 68 zl., a obchodní komora přispěla oběma chlapcům 20 zl. ročně. Prvními vyučenci byli Václav Jansa a Adolf Novák

Na podzim 1888 poslal školní inspektor J. Bednář do Černé Vody 8000 ks sazenic různých druhů ušlechtilé vrby košíkářské. Vrby se pěstovaly na tzv. mízovištích, nebo tak zvaných vrbnicích. Byly vysazeny na pozemku tehdejšího starosty Jana Vacka u čp. 23 a na obecním pozemku v horní části obce. V roce 1889 byly vysazeny i na pozemku Jana Jansy na Kromberku, kde vrby rostou dodnes.

Vyučování ve škole bylo zahájeno 1. září 1890 ve Vackově čp. 23. Vybavení školy a dílny bylo velice prosté: petrolejová lampa, kachlová kamna, suchý záchod, skladiště materiálu, byt pro dílovedoucího. Pracovní pomůcky byly vyrobeny místními koláři a dodány později. Přibyl také sklad pro výrobky, který byl na půdě hospodářství čp. 3, kam se v únoru 1900 škola přestěhovala. V roce 1898 škola zaměstnávala správce školy, který učil teorii, dílovedoucího, který zabezpečoval praktickou výuku a dva vyučené – dělníky výcviku. Na chod školy dohlíželo sedmičlenné kuratorium, které volilo obecní zastupitelstvo. Jeho úkolem bylo také obstarávat školní pomůcky,

spravovat jmění a podávat zastupitelstvu výroční zprávu o chodu školy.

Do učení mohl být přijat chlapec, který dovršil 14 let a prokázal se propouštěcím vysvědčením z obecné školy. Školné ani zápisné se nevybíralo. Učeň ve 2. ročníku dostával za výrobek určitou odměnu, podle jeho kvality. Výuka začínala od 8.00 hod. do 12.00 hod., odpoledne začínala pracovní doba na výrobcích pro prodej od 14.00 do 19.00 hodin nebo od 13.00 do 18.00 hod. Vyráběly se košíky na ruku, hospodářské koše, malé proutěné stoličky, proutěné stolky, proutěné židle, koše na prádlo, proutěné nůše, koše na papíry, košatiny na dětské kočárky, košatiny na vozy nebo sáně, cestovní koše a ošatky na chléb.

V roce 1898 byly výrobky školy zastoupeny na výstavě ve Vídni a v roce 1903 na mezinárodní výstavě v Praze.

Ve dvouletém výučním cyklu se vyučilo ročně košíkářskému řemeslu 8 až 10 učňů, za 19 let trvání školy přibližně kolem 150 košíkářů. Košíkářská škola byla ministerstvem vyučování po devatenácti letech trvání 29. listopadu 1909 zrušena.

1.7.3. Košíkářská škola v Novém Městě na Moravě

Pokus o obnovu košíkářství podnikl farář P. Václav Bezděk (1844 - 1908), rodák z Třebešova v Čechách. V posledním období života působil v Jamách a od roku 1890 v Obyčtově. Za hlavní příčinu přemíry konzumace alkoholu považoval nedostatek práce v zimním období. Obnovou košíkářství, které v regionu téměř zmizelo a zaostávalo za dobou, chtěl zajistit práci. Už za pobytu v Jamách obstaral ze statku v Netolicích 15 druhů vrby košíkářské, kterým se ve zdejším kraji dařilo. Z proutí byly pleteny zpočátku od samouků koše na brambory, seno, řezanku, kukaně pro slepice a jiné. Za podpory Nového Města n. M., zemského výboru moravského a C. K. ministerstva vyučování, farář Bezděk prosadil r. 1895 zřízení odborné školy košíkářské v Novém Městě n. M. Škola na počátku 20. století trpěla nedostatkem žáků a na záchranu byl učiněn pokus o její zestátnění a zavedení vyučování jemných ženských košíkářských prací a kočovného vyučování. Ani tento pokus však nevyšel a škola byla roku 1911 definitivně zrušena, její inventář byl odevzdán Horáckému muzeu v Novém Městě na Moravě. Odtud později vzešel podnět k založení horácké ústředny pro lidový průmysl a košíkářství mělo být jeho odvětvím, ale realizaci zastavilo vypuknutí 1. světové války. Ještě nějaký čas provozovali vyučenci školy košíkářství jako pomocné řemeslo. (8)

1.8. Košíkářský rod Martínků z Pekla nad Zdobnicí

V 19. století v Pekle nad Zdobnicí žily čtyři rodiny Martínků. Bydlely v popisných číslech 94, 13, 67 a 33. Martínkové dělali převážně čtyřhranné koše na zasílání masa do zahraničí. Koše dodávali uzenářské firmě Pejskal z Police nad Metují, dále Mervartovi z Nového Města nad Metují a nejdéle Kubiasovi z Vamberka. Čtyřhranné koše pletli v pěti velikostech, které byly přizpůsobeny množství odesílaného zboží. Martínkové měli vlastní vrbovou košíkářskou kulturu v rozsahu 75 000 keřů. Vedle toho nakupovali ještě další materiál. Nejstarší košíkář Martínek zahynul ve svých 94 letech na břehu řeky Orlice v Záměli. Řezal vrbové proutí, zřejmě se smekl, spadl do vody a utopil se. Jeho tělo bylo vyloveno až v Doudlebách. V ruce svíral hrst vrbových prutů. Už jeho praděd sloužil v rakouské armádě v kasárnách Polsku a tam dělal tamním oficírům ošatiny do dětských kočárků. Když byl vojny propuštěn, dělal čtyřhranné koše. Martínkové také posílali oloupané vrbové proutí do Anglie. Jinak každý týden vozili koše na trakaři na trhy do Dobrušky a Rychnova nad Kněžnou. K výrobě čtyřhranných košů používali také železné kramle na stloukání a dřevěné kozy. „Votouch“ nebo „houžev“ byl ohýbaný roh, „osnova“ bylo proutí k pletení kolem dokola koše. (9)

1.9. Stanislav Štěpánek z Morkovic, pletiva „Nositel tradice lidových řemesel za rok 2001“

Stanislav Štěpánek (nar. 1930) se vyučil u otce v Morkovicích, v obci proslavené

košíkářským řemeslem. Od roku 1956 se stal pracovníkem Ústředí lidové umělecké výroby, které zde zřídilo dílnu pro nejlepší morkovické košíkáře. Podílel se na hotovení výrobků pro Krásné Jizby podle návrhů výtvarníků Ústředí lidové umělecké výroby. Na základě vlastních návrhů, předložených výtvarné komisi ÚLUV, získal v polovině sedmdesátých let 20. století titul mistr lidové umělecké výroby. Kromě dalších mladých lidí vyučil i svého syna, s nímž pracuje nyní v dílně, již zakoupil po zrušení Ústředí lidové umělecké výroby. V době svého působení v Ústředí lidové umělecké výroby se podílel na předvádění technologií z proutí při nejrůznějších kurzech doma i v zahraničí. V osmdesátých letech předváděl tradiční technologie pletení na kurzu pletářů v Irsku. V současné době pokračuje se synem ve zhotovování předmětů tradičními pletářskými technologiemi a převážně v tradičním tvarosloví. Vedle různých kulatých košů a košíků vyrábí pletené misky, různé výplně pro nábytek (tzv. stloukaná práce), oplétá nádoby různého druhu a velikosti, dělá různé galantní výrobky a obnovil pletení cestovních kufrů, které byly oblíbené nejen na počátku minulého století, ale i nyní. (10)

2. Pletení z loupaných kořenů a třísek

Předměty zhotovené z přírodních pletiv provázejí člověka již od nejstarších dob. I v současnosti jsou stále oblíbené. Používaly se tenké dřevěné třísky z dlouhého dřeva kmenů stromů nebo loupané kořeny. Tenké kořenové šlahouny se dobře uplatnily buď zcela místo košíkářského proutí nebo částečně. Podélně rozpůlenými kořínky byly spojovány prameny slámy (slaměnek) nebo proplétány dubové loubky u opálek. Dobře se jimi také nahrazovaly i obruče sudů. (11)

2.1. Domácká výroba z loubků

Na Hlinecku byla výroba z loubků značně rozšířena. Celé rodiny zde pletly z tohoto materiálu různé opálky, sudánky i velké koše, které sloužily k přenášení zemědělských plodin, na krmení koní, dobytka a drůbeže a používaly se také v domácnosti.

Na Hlinecku se loubky zhotovovaly ze smrkových kořenů, které se získávaly hrabáním, kopáním a sekáním v lese, někdy i z vyvrácených stromů. Kořeny se očistily, napařily a štípaly se na loubky.

Základem sudánků i opálek je kruh, tzv. „oblouk“. Do požadovaného tvaru se ohýbal napařováním a tvarováním „přes koleno“. Do oblouku se vsazovala „žebra“, silnější loubky a osnova. Tento polotovar se potom vyplétal slabými a pružnými loubky do požadovaného tvaru. Nejvíce výrobců opálek bývalo ve Studnicích u Hlinska. Pletení z loubků se na Hlinecku udrželo dodnes, zejména ve Studnicích. (12)

2.2. Dřevěné obruče ze štípaných loubů

U bednářského zboží, puten, škopků, máselnic apod. se s úspěchem používaly dřevěné obruče místo železných. Také velké kadluby, dlabané z kmenů, bývaly zpevnovány dřevěnými obručemi. Základním materiálem byly opět štípané luby v síle podle potřeby od 1 mm až do 10 milimetrů. Na jednom konci byl vyříznut podélný otvor, na druhém špička ve tvaru šipky, která byla před nasazením obruče na nádobu vsunuta pootočením o 90 stupňů do otvoru a zaklesnuta. (13)

2.3. Loubková tkanina - sparterie

Podlepená organtinem sloužila dříve modistkám. Dobře se z ní dají vyrábět stínidla na lampy. Také se výborně osvědčila jako potahový materiál na kartonové kazety, dokonce se jí polepoval nábytek z měkkého, jinak nešlechtěného dřeva. (14)

2.4. Milan Macho, výroba předmětů z loubku

„Nositel tradice lidových řemesel za rok 2003“

Suchdol nad Lužnicí, Třeboň (Jindřichohradecko)

Milan Macho se narodil 23. 12. 1983 v Suchdole nad Lužnicí. Od dětství se v Tušti setkával s prací svého dědečka Františka Veita, který byl vynikajícím pletářem

z loubků a naučil této práci nejenom svoji ženu Alenu Veitovou, ale především svého vnuka. Naučil ho celou technologii přípravy materiálu, chodil s ním do lesa vybírat vhodné kmeny borovic, učil ho nařezané kmeny uskladňovat, připravovat štípáním na loubky a také s nimi pracovat. Přes své mládí je Milan Macho jediným uchovatelem pletařské tradice z borových loubků na Třeboňsku - odhlédneme-li od výrobce opálek Jana Ference z Rapšachu u Jindřichova Hradce.

Přes své mládí si Milan Macho sám zajišťuje pokácení vhodné borovice, kterou si nechá rozřezat na válce o délce 130 cm (jen výjimečně i na délku 150 cm). Vybraná borovice musí mít tenká léta (musí růst dlouho na písčité půdě). Určitým poznávacím znakem dobré borovice je její kůra a malá sukovitost. Stromy se kácí pozdě na podzim a v zimě, neboť kácení na jaře nebo v létě, kdy stromy už mají mízu, způsobuje, že dřevo modrá.

Nařezané kmeny rozštípe na osminy až dvanáctiny a ty potom máčí. Dříve se takové štípy namáčely v jámě s vodou, nyní si však pořídil plechové sudy, kde namočené štípy vydrží celý rok. Podle potřeby z nich štípe tenké proutky, které si připravuje do zásoby a uchovává je stočené do smyčky. Před pletením se musí navlhčit, aby se nelámaly a hotový výrobek se po upletení v blízkosti kamen dosuší. Milan Macho plete nejružnější druhy košíků a tašek. Nejdříve si připraví žebry ze silnějších úzkých destiček – šlajsek a potom oplétací materiál z tenkých destiček, z nichž se nožem oddělují jednotlivé loubky - proutky. Košíky vyrábí nejčastěji bílé, výjimečně tmavě hnědé, kdy loubky moří hnědým mořidlem a lakuje bezbarvým lakem. (15)

3. Metlaři a pometláři

Metlaři vyráběli metly a košťata. (16) K jejich výrobě používali březové větve, které doma napřed roztrídili a opracovali. Ponechávali na nich stejně jako košíkáři 30 - 40 cm dlouhé vršky s jemnými větvičkami. Ostatní větévky odřezávali a zbylý kmínek větve zeslabili nožem na pokud možno nejtenčí prut. Takto připravené větve skládali k sobě do dvou přibližně stejných samostatných svazků. Každý svazek těsně za „metením“ pevně a těsně zavázali a teprve pak oba svazky stáhli provazem do „stopky“ - držadla. Provaz ke stahování visel od trámu nebo skoby na stropě. Dole, kousek od země, je na něm přivázán kus prkna. Pometláři obtočili „stopku“ provazem, šlápli na prkno, vahou těla se provaz napnul a „stopka“ se stáhla. Mezi pruty stažené ve „stopce“ zastrčili konec dlouhého rozpůleného vrbového prutu a staženou „stopku“ jím pevně ovili. Druhý konec prutu také zastrčili mezi pruty „stopky“. Hotové pometlo zpevňuje asi pět takových „závazků“. Drží pohromadě ještě i potom, kdy „metení“ je zcela opotřebováno a z pometla zůstane jen pevná „škrabka“. Za posledním „závazkem“ „stopku“ zaoblili nožem a koště bylo hotovo. Rozšířená byla i domácí výroba košťat z březových větví na Žďánsku. Hotová košťata se rozvážela po okolních vsích na trakaři nebo se dodávala obchodníkům. (17)

4. Houžvaři

Houžvaři dělali houžve z dřev nebo z proutí. Vyráběli je kroucením větví nad ohněm. Za starých časů nahrazovali houžvemi železné obruče na kolech vozů. Voraři jimi spojovali jednotlivé klády voru. Také se z nich vyráběli obruče na hrubé bečky. V horských pasteveckých oblastech používali houžve na spojování košárů a plotů. (18)

5. Rohožníci a zhotovování hatí

Rohožníci vyráběli rohože a speciální produkty z proutí a ze slámy. V Praze bylo ve 14. století shledáno šest rohožníků. (19)

6. Krabičkáři - výrobci lubových krabiček

6.1. Znak obce Lubná (Svitavsko).

V jeho středu je umístěno v dřevěném lubovém rámu síto se zlatým výpletem,

symbolizuje odvození jména obce a historickou výrobu sýra, Zdeněk Velebný 2002.

6.2. Luby – loubky - třísky

Vyráběly se strouháním ze štípaných desek zvlášť upraveným hoblíkem.

Zpočátku se používaly k výrobě loučí na svícení. Později se staly v některých případech lepší náhradou košíkářského proutí, a to při zhotovování opálek (mělkých košů pro krmení koní), košatin na vozy a saně, ale také při vyplétání přenosných lehátek, zvaných pršćáky nebo prašćáky. Z jemných úzkých loubků se splétala do ouhrabečnic, ze širokých se vyráběly krabičky na masti a mazadla na boty. Na proplétání sít se používaly loubky z osiky, pro krabičky ze smrku, pro opálky, košatiny a lehátka z dubu. Všechny loubky se zásadně vyráběly ze syrového dřeva a za syrova se také zpracovávaly. Vyschlé jsou křehké a snadno se lámou. Na strouhání jemných loubků stačila jedna osoba, na silné bylo třeba dvou i více lidí.

Výchozím materiálem je eska nebo hranol s rovnoměrnými léty, která se před strouháním dokonale uhladila velkým hoblíkem. Vlastní strouhání se provádělo speciálním hoblíkem, opatřeným na spodní ploše podélnou drážkou s vybráním širokým nejméně jako deska nebo hranol, ze kterého bylo strouháno. Strouhací hoblík - struhák má vodorovný nůž, tak vzdálený ode dna vybrání, jak silná má být tříska. Úzké loubky se strouhaly tak, že se před vodorovné želízko umístilo do struháku tolik svislých nožíků, kolik pásků bylo třeba řezat. (20)

Na mnoha místech Orlických hor se rozvíjela výroba dřevěných krabiček. Vyráběly se z dřevěných dých, tzv. lubů, odtud název „lubové krabičky“. Známými středisky byly Říčky, Zdobnice, Rampuš, Bedřichovka, Trčkov, Jadrná, Zelenka a další horské obce. Převážně se vyráběly podomácku. Rodinnou výrobou se zabývalo několik tisíc dospělých i dětí. Převážně se používaly v lékárenství na pilulky a především na mastičky. Na samém počátku se používaly v sirkařství. Byly to kulaté krabičky vyššího tvaru k uložení sirek ve svislé poloze.

Samotné počátky výroby krabiček neznáme. Někteří badatelé se domnívají, že do Evropy se začaly dovážet z Číny asi v 16. století. Později, v 17. století, se objevují jako součást dekorace na starých obrazech a rytinách. Do Čech přišla výroba pravděpodobně ze sousedního Německa a Bavorska na přelomu 17. a 18. století. Mezi objevitele, dovozce a průkopníky výroby dřevěných lubových krabiček z počátku 19. století, patří zemědělec Josef Franke z Lichtenwaldu, obce ležící na bývalém kladském pomezí, dnes polská Poreba. Ten si přivezl první vzorky krabiček k výrobě sirek. K rukodělné výrobě zaměstnal propuštěné dělníky z hutí v Stuhlseiffenu, dnes Brettgraben u Rudawy v Polsku. Výrobou sirek se v této době začal také zabývat jeho adoptovaný syn J. Poslušný, obchodník se dřevem. O odbyt krabiček se starali obchodníci z Kladska i z naší strany Orlických hor. Výroba sirek přinesla zaměstnání pro nejchudší vrstvy lidí v oblastech, kde bylo málo jiných zdrojů výdělků, zejména v zimě. V nejstarších dobách byly sirky pouze svazovány do otýpek a vozeny na trh na trakaři. Později se hotové výrobky nosily v nůších do manufaktur. Papírové pytlíky se používaly na nejlevnější, tzv. zednické sirky a mohly je lepit i poměrně malé děti. Zabývala se tím mnohdy celá rodina. Doma bylo možno vyrábět i složitější,

tzv. „vídeňská pouzdra“ (kulaté krabičky) i dřevěné soustružené krabičky pro export. Dnešní podobu získaly krabičky ještě před rokem 1900. Dlouho byly dřevěné z loupané dýhy a v 80. letech 19. století přešly na výrobu celopapírových krabiček, tzv. přířezů i naše sirkárny.

6.3. Krabičky pro sirkařství

Malé rukodělné sirkárny působily v 19. století na mnoha místech Čech, zejména v Sušici a jejím okolí, na Českomoravské vrchovině na Žďársku, v Třešti, na celém území Orlických hor a Podorlicka a jinde.

V počátečním období, do doby továřenské a strojové výroby, potřebovaly

sirkařské dílny vedle vlastní výroby sirek také výrobu krabiček, do kterých se sirky ukládaly a poté expedovaly. Krabičky byly kulaté nebo oválné. Spodní části, do které se ukládaly sirky, se říkalo „kartandle“ a vrchní, kterou se přikrývaly „dekle“. (21) Změna kvality vyráběných zápalek v polovině 19. století, tzv. švédských, které byly především bezpečnější a způsobem zažehávání méně škodící zdraví, přivedla také změnu tvaru dosud vyráběných krabiček. Kulaté byly zaměněny za hranaté. Jejich strojová výroba zcela ohrozila a zatlačila do krizové situace pomalejší a nákladnější ruční výrobu. Stagnace donutila jednotlivé výrobce, aby se rychle přeorientovali na novou výrobu. Začali produkovat krabičky, které dostaly nové funkční uplatnění, byly určeny především pro lékárenské potřeby.

Tvarově byly sice také kulaté, ale jejich rozměry nabyly na rozmanitosti co do výšky i šířky, materiál musel zůstat zcela přírodní bez impregnace či dekoru. Vyvážely se do celých Čech i zahraničí, dokonce pronikly i do Anglie a jejich kolonií. Mezi místa s nejvíce rozšířenou rukodělnou výrobou lubových krabiček, kde pomalu v každém domě existovala hlavní nebo vedlejší výroba, patří Říčky v Orlických horách, Bedřichovka, kde vedle rodinné výroby, existovala známá firma Josef Jung a Eduard Wolf, Jadrná, Kunštát, Trčkov, Zelenka, Nová Ves, Neratov, Rampuš a další. K obcím s největší produkcí patřila také Velká Zdobnice, kde působila velmi známá židovská rodina Eliase Reicha, která se zabývala výrobou i prodejem dřevěných krabiček. Jedním z posledních výrobců byla firma Adolf Bouček v Rychnově nad Kněžnou, která výrobu ukončila až po 2. světové válce.

Výroba lubových krabiček se realizovala buď v rámci rodinné dílny nebo manufakturní formou. Často se oba způsoby výroby prolínaly. Otec obstaral, našel, našel špalky dřeva, strouhal dýhy a vysekal víčka i dna krabiček. Matka se staršími dětmi slepovala polotovary, polepovala a balila hotové krabičky. Největší zjištěná produkce doma byla tři tisíce krabiček týdně. V bedřichovské školní kronice se uvádí, že za 1 000 krabiček činila mzda dle velikosti až 1 marku. Na počátku 20. let jeden metr syrového, suchého dřeva stál kolem 80 korun. Za dopravu a odkornění se platilo 25 korun, na přípravu lepidla na 1 500 krabiček bylo třeba 15 kg tvarohu po pěti korunách. Po odečtení všech nákladů si vydělala tříčlenná rodina v denní směně od 6 do 22 hodin při produkci 1 500 kusů za jeden týden 110 - 120 korun.

Velikost, tvar, funkce vyráběných krabiček či krabic se měnil s požadavky výroby a trhu. Vyráběly se dřevěné krabice, od malých škatulek lékárenských na pilulky a masti, na leštidla na obuv, až po velké kulaté schránky na karlovarské oplatky. Velkorozměrné krabice oválného tvaru, byly na klobouky (34 x 23 x 13 cm), na stuhy, šicí potřeby a různé jiné módní doplňky a ozdoby. Najdeme je v dobrušském muzeu. Krabice, ve kterých byly uloženy voskové masky jsou v Městském muzeu Žamberk. Krabičky mnoha rozměrů jsou vystaveny v Muzeu zimních sportů a řemesel v Deštném v Orlických horách.

Mezi zajímavé sbírkové unikáty patří krabice na klobouk, na jejímž víku je namalován kostel ve Wartě, dnešní Bardo v Polsku s dvojjazyčným nápisem: „Svatá hora kostel ve Wartě - A. D. 1942 - Johann Riedel aus Opotzen“. Po straně jsou namalovány drobné růžičky. Krabice snad pochází z rodiny slavného dobrušského rodáka, Ferdinanda Adolfa Šuberta, prvního ředitele Národního divadla v Praze.

6.4. Výrobní družstva

Ve 20. a 30. letech 20. století existovala také výrobní družstva, která zabezpečovala a dodávala luby zhotovené většími mechanickými hoblíky, poháněnými vodním kolem. V letech 1904 – 1934 vyvíjelo výrobní a zprostředkovatelskou činnost družstvo výrobců dřevěných krabiček v Říčkách. (22)

6.5. Lubové krabice na síry z Klášterce nad Orlicí

Koblížkovo kolářství v Klášterci nad Orlicí začalo úzce spolupracovat ještě před druhou světovou válkou s místní mlékárnou. Začaly se zde vyrábět přepravky, formy

na sýry, hlavně na eidamskou cihlu, škopíčky a později po válce i lubové formy na rozměrné ementály. Umělé hmoty ještě neexistovaly, dřevo bylo nejspolehlivější surovinou, která prý udržovala pro sýr správnou teplotu. Spolupráce s mlékárnou se rozvíjela skoro čtyřicet let. Výroba rozměrných lubů v Klášterci byla ojedinělá. Mlékárenské středisko z Klášterce zásobovalo všechny mlékárny v tehdejším Československu, dokonce tři vagony putovaly až do Gruzie.

Luby se ponejvíce vyráběly z jasanového dřeva. Šlo o slaboučké prkno, široké téměř 20 cm, stočené do kruhu, které sloužilo jako forma pro vytvarování ementálu. V železné bedně se několik lubů najednou napařilo, poté se stáčely do kruhu podle kola od vozu. Později kolo nahradila „šajba“ od vyřazeného parního stroje. Hotový lub se položil na dřevěnou desku, stáhl provazem na průměr 80 cm, dle velikosti ementálu. V plachetce za pomoci zdvihadla se syřičina dopravila do vzniklého dřevěného hrnce, nechala se odkapat, potom v hydraulickém lise došlo k zhutnění a po dalších dvanácti dnech již sýr držel tvar. Lub se odstranil a sýr zrál. (23)

6.6. Luby na Českomoravské vysočině

Na Žďársku se z lubů vyráběly kulaté nebo oválné krabice. Byly od nejmenších (pro sirky a léky) až do velkých krabic (např. na široké dámské klobouky). Po 1. světové válce byly lubové krabice zcela vytlačeny lepenkovými hranatými krabicemi. (24) Kašperskohorsko bylo známé domáckou výrobou loubků. (25)

6.7. Technologie výroby, surovina, nářadí

Základem bylo zdravé, dobře rostlé smrkové dřevo, bez suků. Z nařezaných špalků se naštipaly širší polínka, ze kterých se hoblovaly ručními, někdy mechanickými hoblíky hobliny - luby - loubky. Tyto jemné hobliny byly základem celé výroby. Jejich síla se pohybovala v rozmezí půl až jeden milimetr. Příslušné tvary spodních i vrchních dýnek, dna i víka o síle 3-4 mm, byly vysekávány kulatými či oválnými ocelovým raznicemi, tzv. „štancami“. Dno bylo o 2-3 mm v průměru širší než vrchní poklop.

K urychlení krácení lubů (hoblin) na potřebnou délku obvodu krabičky sloužil pákový nůž, který byl připevněn do dřevěného přípravku ve tvaru korýtka. To bylo po obou bocích vybaveno svislými výřezy k zasunutí destičky, sloužící jako zádržka a současně míra pro zkrácení. Současně se připravil přírodní klíh, kasein, který se vyráběl z mazlavého vápna a tvarohu. Po promíchání se stal vodovzdorným a vodostálým lepidlem.

K formování a lepení krabiček byly potřebné dřevěné válečky o průměru požadovaných krabiček. Okraj dna se namazal kaseinem, dno bylo položeno na rovnou plochu, kolem dřevěného válečku se ovinul loubek, který byl předem na jednom konci rovněž natřen kaseinem. Nezbytný byl sušící rám, který usnadňoval formování krabiček, zachování jejich tvarů i vlastní slepení lubů. Později pomáhal k slepování zvláštní stůl se svěráky, které byly ovládány nohou (v německém dialektu Schachelteschla, tj. Achachtel Tisch). Takovýto stůl upravený na dva svěráky z Nové Vsi u Orlického Záhoří je uložen v Okresním muzeu Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou.

6.8. Herálečtí sítaři

Herálec na Svratecku (Žďársko) byl uznávanou dřevařskou velmocí. Po více jak dvě století se zde vyráběly nejrůznější předměty a potřeby pro domácnost i pro hospodářství. V polovině 18. století se připomíná v Herálci dovedný tesař Jiří Kunc a brzy nato v Kolářce truhlářský a kolářský mistr Matěj Kubík. Již koncem 17. století lze zaznamenat první počátky místního sítařství. Vyráběla se síta na prosívání obilí a mouky. V 19. století se tato výroba rozrostla. Zpočátku se vyráběly různé druhy sít z lýka nebo kořených štěpínek. Síta se zasazovala do dřevěných lubů, které se dělaly v několika heráleckých chalupách, kde se ještě dodnes říká „u Lubařů“. V 70. letech 19. století zavedli Antonín Odvárka a Antonín Štoll výrobu drátěných sít, kterou

poznali ve Vídni. Vyráběli síta průmyslová, mlynářská a kuchyňská nejrůznějších jemností. Síta byla rozvážena po celých Čechách i Moravě. Největší rozmach horáleckého síťářství spadá do konce 19. a do začátku 20. století, kdy se jím živilo mnoho heráleckých rodin. Nejznámějšími heráleckými síťáři byli Antonín Odvárka, Antonín Štoll, František Dospěl, František Libra, František Odvárka, Josef Odvárka, Stanislav Odvárka, Anastázie Odvárková, Josef Gregor a jiní.

6.9. Lehátka - prašťáky

Před válkou se hojně vyráběly a užívaly lidové typy lehátek, které byly 180 cm dlouhé, 55 cm široké a asi 45 cm vysoké. Základní konstrukce byla zhotovena z kulaté tyčoviny, výplet z dubových loubků. Váha vyschlého lehátka byla 8 až 12 kg.

Použitá literatura:

- (1) (516) Winter, s. 146, 455
- (2) (517) Dr. L. Procházka
- (3) (518) Marta Švagrová, Do New Yorku a zpět, LN 14. 2. 2006
- (4) (520) Farní kronika, Farní úřad Žamberk, s. 357-358
- (5) (521) Šplíchal V., Otavová M., 2004, s. 118
- (6) (523) Šplíchal V., Otavová M., 2004, s. 118
- (7) (526) Zpracoval z obecní kroniky a poznámek Jana Šilara Vlad. Jansa
- (8) (522) Historie a současnost podnikání na Žďársku, 2005, s.67
- (9) (525) Šplíchal V., Otavová M., s.117
- (10) (527) <http://www.nulk.cz>, Jana Jakubičková (Beskydy - Valašsko, racr) 2005
- (11) (528) Karel Langer, 1953, s. 48
- (12) (529) Vojancová Ilona, 2004
- (13) (568) Karel Langer, 1953, s. 48
- (14) (567) Karel Langer, 1953, s. 48
- (15) (530) <http://www.nulk.cz>, Jana Jakubičková (Beskydy -Valašsko, racr, 2005)
- (16) (531) Winter, s. 146
- (17) (532) Historie a současnost podnikání na Žďársku, 2005, s. 67
- (18) (534) Karel Langer, 1953, s. 48
- (19) (533) Winter, s. 146
- (20) (560) Langer Karel, 1953, s. 46-47
- (21) (561) vzpomínky Marie Klášterkové – Šárkové, Praha, 1988
- (22) (562) Produktgenossenschaft der Holzschachtel - Erzeuger in Ritschka bei Rokitnitz, Böhmen. Reg. Genossenschaft m. b. H.
- (23) (563) Sibera Miloš, Kolářství u Koblížků, rukopis
- (24) (566) Karel Langer, 1953, s. 47; V. Šplíchal, M. Otavová, 2004
- (25) (569) Karel Langer, 1953, s. 47